

den hâkim olmasının sembolü olarak kabul edilir. Selâhaddin-i Eyyûbî, İmam Şâfiî'nin mezarının yakınında bir medrese inşa ettirmiş (1176-1179), bu arada onun mezarı için bir ahşap sanduka yaptırmıştı (574/1178-79). el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in de Şâfiî'nin mezarı üzerine bir kubbe inşa ettirdiği (608/1211) kitâbede kayıtlı olmakla birlikte el-Melikü'l-Kâmil'in o sırada henüz hükümdar olmaması kubbenin annesi tarafından yapıldığına dair rivayeti güçlendirmektedir (Hasan Abdülvehhâb, s. 110).

Türbe, iç genişliği 15 m. olan bir kare tabana sahiptir. Taştan inşa edilen yapının üzeri kurşun kaplı ahşap bir kubbe ile örtülmüştür. Türbenin iç kısmı bazı tâdilât ve tamirat geçirmiş olmasına rağmen binanın dış cephesi orijinal görüntüsünü nisbeten korumuştur ve büyük hacminden başka kubbe profiliyle de Fâtımî türbelerinden farklıdır. Fâtımî kubbeleri paralel duvarlarla başlayıp tepeye doğru kıvrılırken bu kubbe geçiş bölgesinin hemen üzerinden itibaren kıvrılır. Aynı şekilde kare tabanla kubbe arasındaki geçiş bölgesi sekizgen ve görünebilir olmayıp geri çekilen, köşeleri pahlı ikinci bir karenin içinde gizlenmiştir. Böylece bina dışarıdan iki katlı gibi görünür. Üst kat yivli başlıkları olan omurga kemerli nişlerle tezyin edilmiştir; nişler arasındaki boşlukların dolguları ve oymalı sütunçelerin işlenişinde Endülüs tarzında stuko tezyinat elemanları mevcuttur. Aşağı katın üst kısmı, Hâkim Camii'nin güneybatı minaresine ve Fâtımî mihrapları üstünde kullanılmış olanlara benzer geçmeli geometrik modelleri ihtiva eden bir şeritle süslenmiştir.

İmam Şâfiî Türbesi'nin kubbesinde tepede eskiden kuşlar için hububatla doldurulduğu söylenen bakır bir sandal vardır. Türbelere küçük kayık modelleri konulması bir Mısır geleneği olup evliyanın doğum günlerindeki törenlerde kullanılmak için yapılmış olan Uksûr'da Ebû'l-Haccâc Türbesi'ndeki kayık en önde gelen örnektir. İç kısım değişik üslûpların temsil edilmesiyle çok karmaşık bir hal almıştır. Yapıda üç orijinal mihrabın yanlış olan istikametlerini düzeltmek üzere köşede açılan mihrap ve duvarların aşağı kısmındaki renkli mermer levhalar 885'te (1480) Sultan Kayıtbay'ın gerçekleştirdiği tamirata ait olmalıdır. Kubbe ve geçiş bölümündeki nakışlar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Emir Ali Bey el-Kebîr tarafından yaptırılmıştır. Orijinal tezyinat,

kandilleri taşıyan ahşap kirişlerle duvarları dolaşan ahşap şeritlerde yer almaktadır.

Kubbeye geçiş bölgesi onarım izleri taşır. Kare kasnağın her kenarına orijinal pencerelerden bir kısmını kapatan sivri kemerli birer pencerenin eklenmesi sonucunda tromplarla aynı profile sahip pencerelerin düzeni bozulmuştur. Bu tâdilât da Kayıtbay'ın gerçekleştirdiği onarımın bir parçası olmalıdır. Keppel Archibold Creswell, çok kademeli trompların aşırı süslü görünümünden dolayı bütün geçiş bölümünü Kayıtbay'a mal etmektedir. Ancak bu tür geçişler Kayıtbay devrinde modası geçtiğinden artık kullanılmamaktaydı. Bununla beraber kubbe profili yine Eyyûbîler'den el-Melikü's-Sâlih'ininki hatırlatmaktadır ve geç Memlûk devrinde de benzeri yoktur. Trompların tasarımı her ne kadar Eyyûbî devri için fazla gelişmiş görölse de kubbenin olağan dışı ölçüsünün gerektirdiği yeni bir geçiş biçimi ihtiyacıyla açıklanabilir. Fâtımî devrinde kubbe yüksekliğinin artmasıyla tromplar basitten birleşik bir şekle doğru gelişmiştir.

Bir kitâbede Sultan Kansu Gavri'nin kubbeyi tamir ettirdiğinden bahsedilmiştir. Kurşun tabakası altında Creswell tarafından bulunan yeşil çiniler bu tamirata ait olabilir. Kansu Gavri'nin kendi türbesinin kubbesi de bir zamanlar yeşil çinilerle kaplıydı. İmam Şâfiî Türbesi'nde bulunanlarla aynı tip çiniler kaledaki Süleyman Paşa Camii (1528), Şâhin Halveti

minaresi (1538) ve Şeyh Suûd Zâviyesi (1539) gibi binalarda da görülmektedir.

Üç mihrap düzeni Fâtımî devrinde birçok türbede kullanılmıştır. Creswell'e göre mevcut giriş orijinal değildir. Mihrap eksenini üstünde bulunan ve Kahire'deki en eski kasetli ahşap tavanların örneklerinden birini sergileyen pencere açıklığı ise orijinal giriş olmalıdır.

Selâhaddin-i Eyyûbî tarafından yaptırılan sanduka, Kahire'deki Ortaçağ ahşap işçiliğinin en muhteşem örneklerinden biri olup Kûfi ve nesih yazılı kitâbe şeritleriyle birleşen geometrik bir tezyinata sahiptir. Sanduka, Ubeyd en-Neccâr İbn Meâlî şeklinde olan ustasının adını ve 574 (1178-79) tarihini taşımaktadır. Sarığa benzer bir biçimle nihayetlenen, İmam Şâfiî'nin ismini ve ölüm tarihini ihtiva eden mermer taş orijinaldir. Türbe yapıldığı zaman üstüne oyulan kitâbe nesih yazıyla arka tarafa da kopya edilmiştir.

Türbenin bânisi Sultan el-Melikü'l-Kâmil'in annesi için yapılmış ikinci bir ahşap sanduka daha vardır; ancak bu sanduka iyi korunmamıştır. Selâhaddin'in hanımı Şemse ve oğlu el-Melikü'l-Azîz Osman da sanduka ile yeri kesin olarak gösterilmemekle beraber bu türbede gömülmüştür.

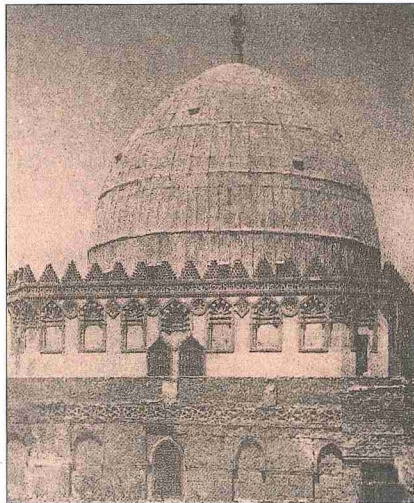
BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Abdülvehhâb, *Târîhu'l-mesâcidi'l-eseriyye*, Kahire 1946, s. 106 vd.; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, Oxford 1952-60, II, 64-76; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidi Mısır ve evliyâ'ühe's-şâlihîn*, Kahire 1976, II, 150-157; G. Wiet, "Les inscriptions du mausolée de Shâfi'i", *BIE*, XV (1933), s. 167 vd.

DORIS BEHRENS-ABOUSEIF

Kubbetü'l-İmâm eş-Şâfiî

KUBBETÜ's-SAHRE

(قبة الصحرة)

Kudûs haremindedi
kutsal kaya üzerinde yer alan,
Emevî Halifesi
Abdûlmelik b. Mervân'ın yaptırdığı
ortası kubbeli sekizgen yapı.

İslâm mimarisinin bilinen ilk kubbeli eserlerindendir ve Kudûs'ün fethinden sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiği için -daha çok Batılılar tarafından- Ömer Camii olarak da tanınır. Binanın üzerinde bulunduğu kutsal kaya (sahre, hacetü'l-muallak) rivayete göre Hz. Mûsâ'nın kiblesidir (Taberî, XXVI, 183) ve Resûl-i Ekrem'in kible değişikliğiyle ilgili âyetler (el-Bakara 2/143-145, 149-150) gelinceye kadar namaz

kılarken yöneldiği Kudüs'ten maksadın da o olduğu söylenir (a.g.e., II, 4). Kitâb-ı Mukaddes'te ve Kur'an'da doğrudan doğruya sahreden söz edilmez; ancak Talmud ve mişnalarda geçen "even şetiyya"nın, bir görüşe göre de Eski Ahid'de geçen "dünyanın temelindeki köşe taşı"nın (Eyub, 38/4-6) bu kaya olduğu sanılmaktadır (The Babylonian Talmud, Seder Mo'ed, Yoma 54^a-54^b). Yahudi geleneğinde sahrenin Süleyman Mâbedi'nin Kudüs'l-akdes bölümünün temelini teşkil ettiği, dünyanın ortasında bulunduğu, Nuh'un gemisinin tufandan sonra onun üstüne oturduğu ve üzerinde Hz. İbrâhim'in kurban kestiği, Hz. Dâvûd'un tövbe ettiği gibi değişik inanışlar vardır. Kitâb-ı Mukaddes yorumlarında ise sahrenin Süleyman Mâbedi'nin tamamının veya yalnız kurban sunulan mezbahının temelini oluşturduğu kabul edilir (Ejd., VI, 986). Bu konuda özel bir araştırma yapan Kaufmann'ın diğer bazı bilim adamlarınca da benimsenen teorisine göre ilk mâbed Moriya tepesinin kuzeybatı köşesine doğru inşa edilmişti ve Ruhlar Kubbesi denilen kubbesinin örttüğü mekân da Kudüs'l-akdes bölümüne rastlıyordu (a.g.e. Suppl., XVII, 577-580). İbn Asâkir Târîhu Dimaşk'ında sahrenin üzerine Hz. Dâvûd'un bir mescid yapmakla emrolunduğunu (XXVI, 368), Hz. Süleyman'ın mâbedi tamamlayınca Allah'a bu kayanın üzerinde şükrettiğini (XXII, 293; LIX, 250), Ermiyâ'nın (Yeremya) aynı yerde vahiy aldığını (VIII, 34) ve Hz. Yahyâ dahil birçok peygamberin burada şehid edildiğini (LXIV, 217) yazar.

Kur'an'ın bazı âyetlerinin yorumlarında sahre ile ilişki kurulmuştur. Meselâ İsrâ sûresinin 1. âyetinde geçen el-Mescidü'l-aksâ Beytülmakdis'le, o da sahre ile yorumlanır. Bir görüşe göre Hz. Peygam-

ber'e gösterilen âlâmetlerden biri de boşlukta duran sahredir. Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'e onu göstermiştir ki çıkacağı mi'rac yolculuğunda boşlukta durmaktan korkuya kapılmasın (Abdülânî b. İsmâil en-Nablusî, s. 121). Yine Kur'an'da, "Yakın bir yerden nidâ edecek münâdiye kulak ver" âyetindeki (Kâf 50/41) yakın yer Kudüs sahresidir (Taberî, XXVI, 183). İsrâfil, Allah'ın çürüyüp ufalmış kemiklere, dağılmış derilere ve dökülüp parçalanmış saçlara hesap için toplanma emrini sahrenin üzerinden duyuracaktır (İbn Asâkir, LXV, 136). Übey b. Kâ'b'ın bir rivayetine göre, "Biz onu -İbrâhim'i- ve Lût'u kurtarıp içinde herkese bereketler verdiğimiz ülkeye ulaştırdık" âyetinde (el-Enbiyâ 21/71) sözü edilen yer Şam diyarındır ki orada altından tatlı suların kaynaklandığı Kudüs sahresi bulunmaktadır (a.g.e., I, 140). Ebû Hüreyre'ye nisbet edilen bir rivayette bütün nehirler, bulut ve rüzgârlar Beytülmakdis sahresinin altından çıkmaktadır (Ziyâeddin el-Makdisî, s. 57). Diğer bir rivayette tatlı sularla birlikte çiçekleri aşıl原因 rüzgârlar da onun altından çıkar (İbn Asâkir, I, 220). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, "Gökten ölçüyle yağmur indirip onu yeryüzünde durdurduk" âyetinin (el-Münâmin 23/18) dört yorumundan biri olarak arzdaki bütün tatlı suların sahrenin altından kaynaklandığı rivayetinden söz eder; ardından onun Allah'ın yarattığı garip şeylerden olduğunu, muallakta durduğunu, üzerinde Hz. Peygamber'in ayak izinin, Cebrâil'in de parmak izinin bulunduğunu söyler. Onun anlattığına göre kendisi insanların namaz, itikâf ve dua için girdikleri alttaki hücreye (mağara) günahları yüzünden sahrenin üzerine düşebileceği korkusuyla inmiş, kenarlarında yürümüş ve hiçbir yönden yere bitişik olmadığını görmüştür (el-Kâbes, III, 1076-

1077). Hadis âlimleri sahre ile ilgili rivayetlerin çoğunlukla mevzû veya münker olduğunu kabul ederler. Sahrenin Allah'ın arşının en alt noktasını teşkil ettiği, yere değmeden muallakta durduğu, Hz. Peygamber'in mi'rac yolculuğuna sahreden yükselerek başladığı, üzerinde onun ayak izinin bulunduğu gibi rivayetler zayıf veya mevzû sayılır (İbnü'l-Cevzî, s. 113-114; Ali el-Kârî, s. 457; Muhammed el-Hût, I, 377; ayrıca bk. KADEM-i ŞERİF). Sahrenin faziletine dair sahih kabul edilen bazı rivayetler de vardır. Meselâ bunlardan birine göre o cennettendir (İbn Mâce, "Tıb", 8). Sahrenin, haremi dahilinde yer aldığı Mescid-i Aksâ ziyaret ve ibadet için kendisine yolculuk yapılan üç mescidden biridir (Buhârî, "Fazlû's-şalat fî mescidi Mekke ve'l-Medîne", I, 6; "Şavm", 67; "Şayd", 26; Müslim, "Hac", 415, 511, 512).

Bazı İslâm kaynaklarında sahre Beytülmakdis olarak tarif edilir (Bekrî, s. 826). Hz. Ömer, barış yoluyla Kudüs'ü ele geçince Kâ'b el-Ahbâr'ın delâletiyle yahudiler tarafından çöplük haline getirilen sahrenin yerini bulup temizletmiş, bizzat kendisi de eteğinde toprak taşıyarak bu çalışmaya katılmıştır (İbn Kesîr, VII, 57). Kâ'b el-Ahbâr, burada bir mescid yapmak isteyen Hz. Ömer'e onu sahrenin arkasına bina etmesini, böylece Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed'in kiblelerini birleştirmiş olacağını söylemiş, fakat halife bunu onun ırkî yaklaşımına yorup mescidi sahrenin önüne inşa ettirmiştir (Bekrî, II, 826-827; İbn Kesîr, VII, 57).

Sahre en geniş yeri 17,70 m., en dar yeri 13,50 m. olan ve altında yaklaşık 1,50 m. yüksekliğinde, yontularak düzeltilip genişletilmiş, 4,50 × 4,50 m. boyutlarında bir oyuk (mağara, mahzen) bulunan gayri muntazam yarım daire şeklinde bir kaya uzantısıdır. Haftada iki defa bütün ruhların toplandığına inanılan altındaki mağaraya, Kubbetü's-sahre'nin güneydoğu pâyesinin yanındaki 1 m. çaplı bir oyuktan on bir basamaklı bir merdivenle inilir. Burada bulunan düz bir mermer blok üzerine işlenmiş mihrap, ilk olma özelliğiyle İslâm sanat tarihî açısından büyük bir önem taşımaktadır. Kubbetü's-sahre mescidden çok bir ziyaretgâh olarak planlanmıştır. İbn Asâkir orada görev yapmış bazı kimseler için "sahre imamı" tabirini kullanmaktadır (Târîhu Dimaşk, XXXII, 181; XXXV, 337); bânisi Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın da namaz kıldırıldığı bilinmektedir

Kubbetü's-sahre

(a.g.e., LXX, 164). Mescidlerde olduğu gibi burada da birtakım ilmi faaliyetler devam etmiştir (a.g.e., XXXI, 55).

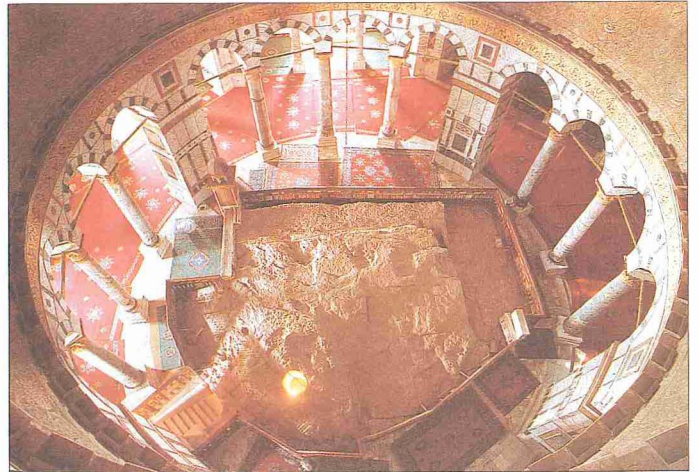
Kubbetü's-sahre'nin yapılış sebebiyle ilgili farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi, Abdullah b. Zübeyr'in Mekke ve çevresine hükmettiği yıllarda Suriye hacılarından biat almak istemesi üzerine Abdülmelik b. Mervân tarafından Kâbe'ye alternatif olarak inşa ettirilmesidir. İnsanlar hac ibadetini yerine getirmek için direnince, "Ancak üç mescide ibadet kasıtlıyla yolculuk yapılır ..." hadisini okuyup onların Mescid-i Harâm'ın yerine Beytül-makdis'i, Kâbe'nin yerine de Hz. Peygamber'in mi'rac yolculuğuna çıktığı ve üzerinde ayak izinin bulunduğu sahreyi ziyaret edebileceklerini söylemiş, ardından onun üzerine bir kubbe yaptırıp ipek örtüler astırmıştır. Böylece Kâbe'deki Hacerü'sved'in yerini alan sahrenin etrafında tavafa (Ya'kübî, II, 261) ve arafe günü Beytül-makdis'te vakfeye başlanmıştır (Kalkaşendî, I, 129). Ya'kübî'ye dayanan bu rivayeti Saîd b. Bitrîk (Eutykhios) ve Sibtü İbnü'l-Cevzî tekrarlamış, onlardan da İbn Kesîr gibi sonraki bazı müellifler ictibas etmiştir (*el-Bidâye*, VIII, 283-284). Ancak Ya'kübî'nin Emevî aleyhtarı bir müellif olarak tanınması rivayet hakkında birtakım şüphelere yol açmıştır. Ondan önce yaşayan veya çağdaşı olan müellifler, Emevîler döneminde hac farızasının ifasında bir aksaklıktan veya Abdülmelik'in engellemesinden söz etmezler. Makdisî'nin kaydettiği bir rivayete göre ise Abdülmelik Kubbetü's-sahre'yi, müslümanların Kıyâme (Kumâme) Kilisesi gibi hristiyan yapılarına hayranlık duymalarını önlemek üzere onlardan daha güzel ve azametli bir biçimde bina ettirmiştir (*Ahse-nü't-tekâsım*, s. 159). Kitâbe ve mozaiklerinden hareketle aslında Kubbetü's-sahre'nin, Museviliğin ve Hristiyanlığın hâkim olduğu Kudüs'te yeni din İslâm'ı ve Emevî varlığını kanıtlamak amacıyla yapıldığı söylenebilir.

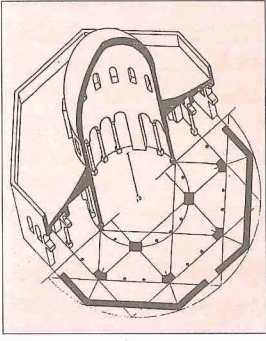
Kubbetü's-sahre'nin inşasına 66 (685-86) yılında Abdülmelik b. Mervân'ın görevlendirdiği Recâ b. Hayve ile Yezîd b. Sellâm tarafından başlanmış, inşaat 72'de (691) tamamlanmıştır. Daha sonra Abbâsî Halifesi Me'mûn, 126 m. uzunluğunda lâcivert zemin üzerine altın yaldızlı küfî mozaik kitâbedeki Abdülmelik'in adını sildirerek yerine kendi adını yazdırmışsa da 72 tarihini olduğu gibi bırakmıştır. Kıyâme, Saûd (Anastasis) kiliseleri ve Busrâ Katedrali gibi Suriye ve Filistin'de mimari

gelenek haline gelmiş sekizgen yapılardan esinlenilerek inşa edilen binanın planı, köşeleri merkezî bir daireyle sınırlanan, ortalı bir şekilde iç içe geçmiş iki karenin kenarlarının uzatılıp köşelerinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Merkezî daire, üzerinde on altı pencere açılmış kubbe kasnağına taşıyan, kemerlerle birbirine bağlanmış dört pâyve ve aralarında bulunan üçerden toplam on iki sütunla sahreyi çevreler. Pâyeler, dışarıdan da belli olacak şekilde 20,44 m. çapındaki kubbenin başlangıcına kadar devam etmektedir. Pâyelerle sütunlar üzerine oturan yirmi dört kemer örtüye gerekli desteği sağlar. Kemerler değişik tarzlarda devşirme sütun başlıklarına doğrudan oturmaz. Korent-kompozit başlıklı antik sütunlar arasına kabartma süslemeler yapılmış altın yaldızlı bronz levhalarla kaplı kalın kirişler yerleştirilmiştir. İç sekizgeni kaplayan pembe taş, cam ve sedef mozaiklerde altın yaldızlı zemin üzerine mavi ve yeşilin hâkim olduğu yirmi beş çeşit renk bulunmaktadır. Dekorda yer yer Bizans ve Sâsânî etkisi gösteren zeytin, hurma ve badem ağaçları, bambu demetleriyle akant ve asma yaprakları, bereket boynuzları, vazo, sepet, çiçek, kozalak, meyve ve mücevher kompozisyonları göze çarpar. Orta sekizgenin dış frizinde mozaik küfî hatla yazılmış yazı kuşağında besmele, kelime-i tevhid, Hz. Peygamber'e salavatla ilgili Ahzâb sûresinin 56. âyeti, İsrâ sûresinin 111. âyeti, İhlâs sûresi ve binanın yapıyla ilgili kitâbe, iç frizinde ise Hz. İsrâ'ya salât, teslîsi ve hristiyan inancını reddeden Âl-i İmrân sûresinin 18-19, 51. ve Ahzâb sûresinin 56. âyetleriyle Ehl-i kitab dinde aşırı gitmemelerini ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyler söylememelerini emreden Nisâ sûresinin 171-172. âyetleri yer almaktadır.

İri blok taşlardan yapılmış olan 1,30 m. kalınlığındaki dış duvarların yüksekliği 9,50 metredir. Bir siperlikle nihayetlenen dış duvarın her cephesinde üstte yarım daire kemerle kapatılmış yedi uzun, dar ve oyulmuş panel bulunmaktadır. Bunlardan köşelere gelenler sağırdır; diğerlerinin üst kısımlarına ise birer pencere açılmıştır. Mekân, sekiz cephedeki kırk ve kubbe kasnağındaki on altı pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencerelerdeki dış duvar dekorunun devamı niteliğindeki çini ızgaralar binanın fazla ışık almasını engeller. Dış duvarlar alttan 4,44 m. yüksekliğe kadar farklı renk ve desenlerdeki mermer plakalarla, daha yukarıya ise siperlik dahil çinilerle kaplanmıştır. Ayrıca kubbe kasnağı da çinilerle kaplıdır; burada bir de İsrâ sûresinden âyetlerin yer aldığı sülûs bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Üst pencerelerin kenarlarını süsleyen çiniler Kanûnî Sultan Süleyman dönemi aittir. Tamirler sırasında rastlanan kalıntılardan buraların daha önce mozaikle kaplı olduğu anlaşılmıştır. Siperliğin üst kısmında sülûs hatla yazılmış Yâsîn sûresini içeren çini bir yazı kuşağı bulunur; kitâbesinde 1293 (1876) tarihi ve Hattat Mehmed Şefik ismi okunmaktadır. Siperliğin hemen altına her duvarda pencere aralarına gelecek şekilde altışar çörten yerleştirilmiştir. Dış sekizgenin ana yönlerine gelen duvarlarına, üstlerinde birer pencere bulunan 2,80 m. genişliğinde ve 4,30 m. yüksekliğinde dört kapı açılmıştır. Bunların adları kuzeyden itibaren sırasıyla Bâbü'l-cenne, Bâbü's-silsile (Bâbü İsrâfîl, Bâbü'n-nebî Dâvûd), Bâbü'l-kible ve Bâbü'l-garb'dır. Diğer kapılardan farklı olan kible kapısında duvara paralel şekilde dizilen sekiz sütun üzerine oturtulmuş bir saçak bulunmaktadır. Bu kapıdan girince sağda kible duvarı üzerine yerleşti-

Kubbetü's-sahre'nin
içinden
bir görünüşü

Kubbetü's-
sahre'nin
izometrik
planı

rilmiş bir mihrap ve kapının karşısında orta dairenin kenarında mermer direkleri üzerine oturtulmuş müezzin mahfeli (dikke) yer almaktadır.

İç mekânın tavanında bir dizi sundurma ve kirişe yer verilmiştir. Birbirine çok yakın olarak bir yelpaze gibi açılan bu kiriş ve sundurmalar ara desteklerle kubbe kasnağına kadar devam eder. İnce ahşapla kaplanan tavanda üçgen ve dörtgen şeklinde dekor alanları oluşturulmuş, buralar serpmeye yıldızlarla ve dairevi girift arabesk madalyonlarla süslenmiştir. Tezyinatı yer yer alçı, boya ve yıldız kullanılmıştır. Dışarıdan binaya bakıldığında 2,60 m. yüksekliğindeki siperliğin görülmesini büyük oranda engellediği çatı kurşunla kaplıdır. Çift cidarlı ahşap kubbe, düzgün aç ve aralıklarla kasnağın üstüne yerleştirilen ahşap latalar üzerine oturtulmuştur. Kubbe tabanında yer alan küçük bir kapı iki cidar arasına geçme imkânı verir. 1448'de buraya güvercin tutmak ve yumurta toplamak için giren çocuklar yangına sebep olmuş, 2500 dinar harcanarak yapılan onarımda 36 ton kurşun levha kullanılmıştır. Kubbe başlangıcının zeminde yüksekliği 20,40 m., tepe noktasının yüksekliği 35,30 metredir; aleminin boyu ise 4,10 metredir. Geçmişte üzeri kurşun ve altın kaplamalı veya sade bakır levhalarla örtülen kubbe günümüzde nitrik asitle sarartılmış altın görünümüne alüminyum plakalarla kaplıdır. Kubbenin iç tezyinatında alçı sıva, boya ve yıldız kullanılmıştır; arabesk motifler merkezden aşağıya doğru halkalar halinde genişleyerek açılır.

Geç Antik sanatla erken Bizans ve İran sanatlarının uyumlu bir şekilde uygulanması Kubbetü's-sahre'yi dünyanın en güzel yapılarından biri haline getirmiştir. Bina güzelliği ve heybet açısından çok üstün niteliklere sahiptir. Tezyinatı Bizans, İran ve Arap desenleri harmanlanmış durumdadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın imarından sonra buna Türk çinileriyle diğer süsleme unsurları da eklenmiştir. Bi-

na merkezî planlı bir yapı olması bakımından İlkçağ sonlarında ve Ortaçağ hristiyan mimarisindeki merkezî planlı yapılar geleneğinin İslâm mimarisinde daha ihtiyaca cevap verecek şekilde uygulandığının bir örneği sayılmaktadır.

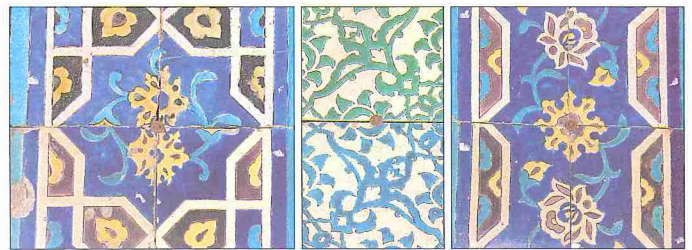
Kubbetü's-sahre, Kudüs'ün Haçlılar tarafından işgali sırasında Templum Domini adıyla kiliseye çevrildi ve çeşitli değişiklikler gördü. Haçlılar sahre üzerine sunak inşa ettiler; binanın içine ve sahrenin altındaki mağaraya ikonlar koydular; kubbedeki alemin yerine büyük bir haç diktiler; binanın kuzey kısmına hristiyan vâizler için hücreler ilâve ettiler. Haçlılar sahreye karşı aşırı bir saygı gösterdiler; bazan ondan bir parça alıp memleketlerine götürüyor, kiliselerinde rölik olarak saklıyorlardı; bazan da din adamları ondan parça koparıp ağırlığınca altın karşılığında satıyorlardı. Haçlı kralları bunun önüne geçmek için sahrenin üzerini mermer kaplattılar. Daha sonra Kudüs'ü yeniden fetheden Selâhaddin-i Eyyûbî, bu mermerleri ve sahrenin etrafındaki demir izgaralar dışında Haçlılar'dan kalan her şeyi kaldırdı.

Kubbetü's-sahre, tarihi boyunca bölgeye hâkim olan hemen her hükümdardan büyük ilgi ve saygı görmüş, özenle tamir ettirilmiştir. Bilhassa Eyyûbî sultanları kendi elleriyle sahrenin tozunu alır, mescidi süpürür ve gül suyu ile yıkarlardı. Bunlardan el-Melikü'l-Azîz Osman sahrenin etrafına ahşap bir korkuluk yaptırdı. Memlükler'den I. Baybars 1270'te yıkılan kısımları tamir ettirdi ve dış duvar mozaiklerini yeniledi. 1318'de Muhammed b. Kalavun kubbenin içini altın yıldız ve mozaiklerle yeniden dekore ettirip dışını da kurşunla kaplattı. Berkuk güney kapıdan girince göze çarpan mahfeli yaptırdı; el-Melikü'z-Zâhir Çakmak yıldırım düşmesi sonucu yanan kubbesini onarttı. Kayıtbay ise kapılarını üzerlerine kabartma motifler işlenmiş bakır levhalarla kaplattı. Osmanlılar zamanında Kanûnî Sultan Süleyman tarafından çok köklü biçimde tamir ettirilmiş ve harap olan dış mozaik

kaplama çinilerle değiştirilerek pencere- lere alçı revzenler yerleştirilmiştir. İmar faaliyeti III. Murad, I. Abdülhamid, II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid tarafından da devam ettirilmiş, özellikle II. Abdülhamid büyük masraflarla zemine değerli İran halıları döşetmiş, ortaya görkemli bir kristal avize astırmış ve eskiyen çinileri yenilemiştir. 1948 Eylül ve Ekim aylarında atılan bombalardan kuzeybatı pencere- leri zarar gören Kubbetü's-sahre, bugün de zaman zaman Filistinliler'le İsrail askerlerinin çatışmaları sırasında tehlikeli durumlara düşmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Faḫlū's-şalât fî mescidi Mekke ve'l-Medîne", I, 6, "Şavm", 67, "Şayd", 26; Müslim, "Hac", 415, 511, 512; İbn Mâce, "Tıb", 8; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 261; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 4; XXVI, 183; Makdisî, *Aḥsenü't-tekâsim*, s. 159, 169; Bekrî, *Mu'cem*, II, 826-827; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Kābes fî şerhi Muvaṭṭa'î Mâlik b. Enes* (nşr. M. Abdullah Vüled Kerîm), Beyrut 1992, III, 1076-1077; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, I, 140, 220; VIII, 34; IX, 20; XII, 247; XXII, 293; XXVI, 368; XXXI, 55; XXXII, 181; XXXV, 337; XVI, 365; XIX, 250; LXIV, 217; LXV, 136; LXVI, 289; LXX, 164; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osman), [baskı yeri yok] 1403/1983 (Dârü'l-fikr), s. 113-114; Ziyâeddin el-Makdisî, *Feḫâ'ilü Beyti'l-Makdis* (nşr. M. Muṭî' el-Hâfiz), Dimaşk 1405/1985, s. 57; İbn Kesîr, *el-Bîdâye*, VII, 57; VIII, 283-284; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-ināfe*, I, 129; Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a fî'l-eḥâdisi'l-mevzû'a*, Beyrut 1983, I, 13; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-aḥbârî'l-mevzû'a* (nşr. Muhammed es-Sabbâğ), Beyrut 1391/1971, s. 457-458; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *el-Ḥazretü'l-ünsiyye fî'r-rîhleti'l-Kudsîyye* (nşr. Ekrem Hasan Ulebbî), Beyrut 1990, s. 111-113, 115-125, 130, 134-136, 138-139; Muhammed el-Hüt, *Esne'l-meṭâlib fî eḥâdisi muḥtelefeti'l-merâtib* (nşr. Halîl el-Meyyis), Beyrut 1403/1983, I, 377; *The Babylonian Talmud*, London 1935-78, Seder Mo'ed, Yoma 54^a-54^b; Seder Nezikin, Sanhedrin 26^b; *A Brief Guide to The Dome of the Rock and al-Haram al-Sharif*, Jerusalem 1955, s. 4 vd.; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Middlesex 1958, s. 17 vd.; a.mlf., *Early Muslim Architecture*, Oxford 1969; Ali Saim Ülgen, "Kudüs'te Harem-i Şerif Dahilindeki Kubbetü's-Sahra (es-Sahratü'l-Müserrefe - Cami-i Ömer)in XVI. Yüzyılda Yapılmış Olan Çinileri", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*,

Kubbetü's-
sahre'nin
çinilerinden
örnekler
(Türk İnşaat
ve Sanat Eserleri
Müzesi -
İstanbul)

İstanbul 1963, I, 658, 662; Oktay Aslanapa, "Kubbet el-Sahra'da Osmanlı Devri Tamirleri", *Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri: Sanat Tarihinde Doğudan Batıya*, İstanbul 1989, s. 15-18; Myriam Rosen-Ayalon, "Art and Architecture in Jerusalem", *The History of Jerusalem the Early Muslim Period: 638-1099* (ed. J. Prawer - H. Ben Shammai), New York 1996, s. 388-392; R. Shani, "The Iconography of the Dom of the Rock", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, Jerusalem 1999, s. 158 vd.; *Islam: Art and Architecture* (ed. M. Hattstein - P. Delius), Könemann 2000, s. 42-43, 64-66; Safvân Halef et-Tel, "Uşûlü'l-muḥaṭṭati's-se-mânî fî binâ'î Kubbeti's-Şaḥra", *Ebhâşü'l-Yermük*, V/3, Amman 1989, s. 123 vd.; O. Grabar, "Kubbat al-Sakhre", *EI²* (İng.), V, 298-299; W. F. Stinespring, "Temple, Jerusalem", *IDB*, IV, 542, 550, 556, 557; G. J. B., "Even Shetiyyah", *EJd.*, VI, 985-986; Z. K., "Temple Mount", *a.e.*, XV, 988-994; As. K., "Temple", *a.e. Suppl.*, XVII, 577-580.

NEBİ BOZKURT

KUBBETÜ's-SULEYBİYYE

(قبة الصليبية)

Sâmerrâ'da
Dicle nehrinin batısında
Kasrî'l-Âşık'ın güneyindeki
bir tepe üzerinde
Abbâsiler döneminde inşa edilen,
İslâm mimarisinin bilinen ilk türbesi
(bk. ABBÂSÎLER [Sanat]).

KUBH

(bk. HÜSÜN ve KUBUH).

KÜÇEK Derviş Mustafa

(bk. MUSTAFA DEDE EFENDİ, Küçek).

KÜÇEK HAN CENGELİ

(ö. 1340/1921 [?])

XX. yüzyıl başlarında
İran'da ortaya çıkan
milliyetçi ve reformcu
Cengeli hareketinin lideri
(bk. CENGELİ).

KUDÂA (Benî Kudâa)

(بنو قضاة)

Araplar'ın
Adnân ve Kahtân'dan sonraki
dört ana kolundan biri.

dan geldiğini söylerler ve her iki taraf da kendi tezlerini ispatlamak için Hz. Peygamber'e atfedilen bazı hadisleri ve bazı şiirleri delil gösterirler. İki görüşü uzlaştırmaya çalışan rivayetlerden birine göre Mâlik b. Himyer'in soyundan Mâlik b. Amr'ın karısı olan Kudâa'nın annesi daha sonra Mead'la evlenmiş ve ona oğlu Kudâa ile birlikte gelmiştir; bundan sonra da Kudâa, Kudâa b. Mead diye adlandırılmıştır. Diğer bir rivayete göre ise Kudâa aslında Mead'ın oğludur; annesi Mâlik b. Amr el-Himyerî ile evlenince Mâlik onu evlâtlık alarak kendine nisbet etmiştir. Kudâalılar'ın aslında Mead'a mensup oldukları, ancak sonraları Emevîler'in baskı ve rüşvetleriyle Himyerîler'in nesebine geçtikleri de ileri sürülür. Kudâa'nın neseb şeceresi, Kahtânîler'den sayıldığından Kudâa b. Mâlik b. Amr b. Mürre b. Zeyd b. Mâlik b. Himyer, Adnânîler'den sayıldığından ise Kudâa b. Mead b. Adnân şeklindedir. Farklı bir görüşe göre de Kudâa lakab, asıl isim Amr'dır. Kudâa'nın soyu oğlu Hâfî (İlhâf, İlhâfî) vasıtasıyla devam etmiş ve zamanla meydana gelen kabile önceleri Yemen'de Şihr ve Necran topraklarında yaşarken Hicaz'a ve ardından Suriye, Filistin ve Irak gibi bölgelere dağılmıştır. Adnân ve Kahtân'dan sonra Araplar'ın kendilerine nisbet edildikleri, bir Arap'ın mutlaka içlerinden birine mensup olması gereken dört ana koldan biri Kudâa'dır (diğerleri Rebîa, Mudar ve Yemen); bazıları tartışmalı olmakla birlikte önemli kolları arasında Kelb, Cüheyne, Belî, Behrâ, Havlân, Mehre, Huşeyn, Cerm, Uzre, Belkayn (Kayn), Tenûh ve Se-lîh bulunmaktadır.

Kudâa kabileleri Bizans'ın etkisinde kalarak genellikle Hristiyanlığı kabul etmişlerdi; ancak aralarında Ukaysır gibi tanrılara tapınan putperestler de vardı. Kuzey Arabistan, Suriye ve Filistin bölgelerinde yaşayan Tenûh ve Se-lîh gibi hristiyan Kudâa kabileleri Bizans'ın hâkimiyetini tanıyarak onunla ittifak antlaşmaları yapmışlar ve doğu sınırlarının Sâsânîler'e karşı savunmasında tampon vazifesi görmüşlerdir (IV-V. yüzyıllar). Kudâalılar'ın bir kısmı da Sâsânî hâkimiyetini kabul etmişti. Kusay Mekke'nin yönetimini Huzâalılar'dan almak istediği zaman Kudâalılar, Kinâneoğulları ile birlikte ona yardımcı olmuşlardır.

8 (629) yılında Kâ'b b. Umeyr'in yönettiği Zâtülatlâh seriyyesinin Suriye topraklarındaki bir kısım Kudâalılar'ı hedeflediği belirtilmektedir (Taberî, III, 29). O yıl Mûte Savaşı'nda Zeyd b. Hârise kumandasın-

daki İslâm ordusuna karşı Bizans kuvvetlerini destekleyen hristiyan Arap kabileleri arasında Kudâalılar da bulunmaktaydı. Yine aynı yıl Kudâa'nın Belî, Uzre ve Belkayn kollarının Medine'ye saldırmak amacıyla bir araya geldiklerini duyan Hz. Peygamber, üzerlerine Amr b. Âs kumandasında 300 kişilik bir kuvvet gönderdi ve Amr b. Âs'ın Belî kabilesiyle akrabalık bağları olduğundan ona yolda karşılaşıcağı kabile mensuplarından da yardım almasını tembih etti. Bölgeye giden Amr b. Âs'ın düşman kuvvetlerinin beklenenden fazla olduğunu bildirip yardım istemesi üzerine kendisine Ebû Ubeyde b. Cerrâh kumandasında 200 kişilik bir takviye gönderildi. Zâtüselâsıl seriyyesi diye adlandırılan bu harekât sırasında Belî, Uzre ve Belkayn kabileleri İslâm askerî birliğinin gelişini haber alınca dağıldılar. Geriye kalan az sayıdaki düşman kuvveti ise küçük çaplı çarpışmalardan sonra etkisiz hale getirildi. Resûl-i Ekrem'in 9 (630) yılında Kudâa'nın Belî ve Uzre kollarına Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî kumandasında bir seriyye gönderdiği kaydedilir (İbn Sa'd, II, 164). Aynı yıl Belî, Behrâ, Uzre, Cüheyne, Kelb, Cerm ve Mehre gibi Kudâa kabilelerine mensup heyetler Medine'ye gelerek Müslümanlığı kabul ettiler (a.g.e., I, 330-337, 355-356). Hz. Peygamber'in 5 (626) yılında bizzat, 6 (627) yılında Abdurrahman b. Avf ve 9 (630) yılında Tebük Gazvesi sırasında Hâlid b. Velîd kumandasında sefer düzenlediği Dûmetül-cendel, Kudâalı Kelb kabilesinin yaşadığı topraklar arasındaydı.

Resûlullah'ın vefatından on gün sonra Medine'ye gelip namaz kılacaklarını, ancak zekâtı muaf tutulmak istediklerini belirten ve Hz. Ebû Bekir tarafından istekleri reddedilen heyetler arasında Kudâa heyeti de bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in hazırlayıp Hz. Ebû Bekir'in halife olduktan sonra yola çıkardığı Üsâme b. Zeyd kumandasındaki ordu Kudâa topraklarına da gitmiş ve bölgede sukûneti sağladıktan sonra geri dönmüştür. Hz. Ebû Bekir daha sonra irtidad eden Kudâalılar'ı Amr b. Âs vasıtasıyla cezalandırmıştır.

Kudâalılar'ın bir kısmının ihtidâ edip fetihler sırasında İslâm ordusunda, bir kısmının da hristiyan olarak kalıp Bizans ordusunda yer aldıkları görülmektedir. Meselâ, Kâdisiye Savaşı'nda Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın emrinde birçok Kudâalı bulunurken Yermük Savaşı'nda Bizans İmparatoru Herakleios'un saflarında savaşan Arap kabileleri arasında da Kudâa'nın Belî